

Scientific Bulletin of Chełm

Section of Pedagogy

No. 1/2013

SPORT I WYCHOWANIE FIZYCZNE W DZIEWIĘTNASTOWIECZNEJ MYŚLI PEDAGOGICZNEJ

PIOTR MAZUR

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie

STRESZCZENIE: *Pozytywistyczny zwrot ku naturalizmowi i empiryzmowi w znacznym stopniu przyczynił się do ekspansywnego rozwoju kultury fizycznej w XIX wieku. W tym okresie wychowanie fizyczne zdobyło status przedmiotu nauczanego w szkole. W sporcie dostrzegano zadania ogólnowychowawcze, ale również i utylitarne. Promowane w tym czasie gry zespołowe i gimnastyka miały rozwijać siłę oraz piękno ciała. W artykule przedstawiono poglądy najwybitniejszych myślicieli XIX wieku na temat wychowania fizycznego.*

SŁOWA KLUCZOWE: *wychowanie fizyczne, sport, edukacja*

Dziewiętnastowieczna myśl pedagogiczna przyczyniła się do rozwoju wychowania fizycznego w szkole. Nawiązywała ona do tradycji pedagogiki wieku oświecenia, ale dążyła do rozszerzenia treści i metod nauczania oraz nadania procesowi wychowawczemu bardziej uniwersalnego charakteru. Mimo to, wychowanie fizyczne w szkole – jako obowiązkowe – zaczęto realizować dopiero w drugiej połowie XIX stulecia¹.

Wiek XIX to przede wszystkim rozwój gimnastyki. Pierwsze ognisko gimnastyczne założył w Berlinie Johann Friedrich Christoph Ludwig Jahn (1778-1852). Ponadto prowadził kursy kształcące dla przodowników², a nauczycielom wychowania fizycznego stawiał wysokie wymagania. Tłumaczył to w następujący sposób: *Podczas, gdy praca każdego innego nauczyciela znajduje oparcie w jego wiedzy, którą dzięki codziennemu [...] stosowaniu stopniowo wzbogaca działalność nauczyciela gimnastyki jest ściśle związana z tym, co on umie i potrafi. Inni nauczyciele zawsze przewyższają rozumem większość swoich uczniów, nauczycielowi gimnastyki zaś jego uczniowie szybko dorównają (pod względem fizycznym), a nawet niejedyn z łatwością go z biegiem czasu prześciga. [...] Dla uczniów nauczyciel musi być mężem budzącym szacunek swym poziomem umysłowym, ogólną kulturą oraz szerszą znajomością spraw świata. On ma być wzorem do naśladowania. W przeciwnym razie, nawet przy doskonałej sprawności w gimnastyce, będzie lekceważony jako zrzęda i cyrkowy sztukmistrz³.* Młodzież natomiast, utwierdzał w przekonaniu, że ćwiczenia fizyczne są sprawą narodową i służą odrodzeniu ojczyzny.

¹ Por. R. Wroczyński, *Dzieje wychowania fizycznego i sportu. Od końca XVIII wieku do roku 1918*, Wrocław -Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971, s. 164.

² Por. S. Kot, *Historia wychowania*, t. 2, *Wychowanie nowoczesne. Od połowy wieku XVIII do współczesnej doby*, Warszawa 1996, s. 209.

³ Cyt. za: W. Lipoński, *Historia sportu*, Warszawa 2012, s. 359.

Szwajcarski pedagog Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827) problematykę wychowania fizycznego przedstawił w rozprawie „O kształceniu ciała” (1807). Opowiadał się za wszechstronnym rozwojem fizycznym dziecka, który winien być zgodny z naturalnymi potrzebami jego organizmu. Uczony był również zwolennikiem jedności wychowania fizycznego z innymi dziedzinami wychowania, zwłaszcza: moralnym i umysłowym⁴.

Stanowczo protestował przeciwko jednostronności i tak o tym pisał: *Istnieją specjaliści od nauczania pojedynczych, wyizolowanych sztuk: nauczyciele tańca, szermierki, jazdy konnej. Nawet nauczyciele gimnastyki bardziej zajmują się uczeniem poszczególnych ćwiczeń, jak skoki, wspinanie się, woltyżerka, niż rozwijaniem [...] fizycznych sił człowieka w ich naturalnej czystości i w pełnym zakresie. I dlatego takie wychowanie fizyczne nie może się urzeczywistniać w związku z całokształtem ludzkiej natury, tzn. ze wszystkimi moralnymi i umysłowymi zdolnościami człowieka*⁵.

W wychowaniu fizycznym dostrzegał zarówno zadania ogólnowychowawcze, jak i utylitarne. Jego zdaniem, wychowanek powinien zdobyć maksymalną odporność fizyczną i sprawność ruchową, gdyż te umiejętności, w przyszłości, umożliwią mu pokonywanie życiowych trudności⁶.

Angielski pedagog i reformator szkolnictwa brytyjskiego – Thomas Arnold (1795-1842) włączył wychowanie fizyczne do szkół. Był dyrektorem sławnej szkoły w Rugby. Kiedy obejmował stanowisko, natrafił na trudności wychowawcze. Środki zaradcze w postaci zaostrzenia dyscypliny w szkole nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Wówczas wykorzystał samorządność młodzieży w wypełnianiu czasu wolnego (przeorganizował wewnętrzne życie szkoły: rozbudował samorząd uczniowski i powierzył starszym uczniom zwierzchnictwo nad młodszymi, pozwolił młodzieży na udział w administrowaniu szkołą). Upowszechnił sportowe gry zespołowe (krykieta, futbol, rugby - futbol), w których kładziono nacisk, przede wszystkim, na zasady *fair play*. Takie posunięcie znacznie poprawiło sytuację wychowawczą w szkole i przyczyniło się do zdyscyplinowania młodzieży⁷, a Arnoldowi zapewniło miano propagatora gier i zabaw zespołowych.

Zalety gry w krykieta dostrzegł w swojej powieści („Dni szkolne Toma Browna”, 1857) Thomas Hughes. Opisując je, podkreślał wartości wychowawcze. Oto obszerny cytat: *Zaczynam tę grę rozumieć naukowo – mówi uczeń. Jakże szlachetna to gra! Prawda? – odpowiada nauczyciel. Ale to więcej niż gra, to instytucja... Tak [...] to prawo przynależne z urodzenia wszystkim brytyjskim chłopcom, starym i młodym, tak jak „habeas corpus” i sąd przed ławą przysięgłych jest prawem każdego dorosłego Brytyjczyka. Myślę, że wartością tej gry jest to, że uczy dyscypliny i wzajemnego polegania na sobie [...] to powinna być gra wyzbyta z wszelkiego egoizmu. Wtapia ona każdego gracza w swoją jedenastkę; nie gra on dla swej wygranej, ale dla zwycięstwa drużyny.*

⁴ Por. R. Wroczyński, *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1985, s. 122-125.

⁵ Cyt. za: R. Wroczyński, *Dzieje wychowania fizycznego...*, op. cit., s. 24.

⁶ Por. ibidem, s. 164.

⁷ Por. S. Wołoszyn, *Rozwój nowoczesnych systemów szkolnych w XIX wieku*, [in:] *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Warszawa 2003, s. 139; J. Barankiewicz, *Leksykon wychowania fizycznego i sportu szkolnego*, Warszawa 1998, s. 277; R. Wieczorek, *Kultura fizyczna w Anglii*, [in:] *Dzieje kultury fizycznej (do roku 1918)*, red. Z. Grot, T. Ziółkowska, Warszawa-Poznań 1990, s. 144-145; M. Markowa, *Miejsce sportu w pedagogicznej koncepcji Thomasa Arnolda z Rugby*, Warszawa 1983; Z. Żukowska, R. Żukowski, *Fair play i olimpizm w systemie edukacji sportowej młodzieży*, [in:] *Wychowanie poprzez sport*, red. Z. Żukowska, R. Żukowski, Warszawa 2003, s. 10-19.

*To wielka prawda [...] i właśnie dlatego futbol i krykiet są, gdy się nad tym zastanowić, o tyle lepszymi grami niż podbijanka czy „zając i psy” lub jakakolwiek inna gra, w której chodzi o wygraną indywidualną, a nie zespołową*⁸.

Angielski filozof i pedagog Herbert Spencer (1820-1903) swoje główne poglądy pedagogiczne przedstawił w dziele „O wychowaniu umysłowym, moralnym i fizycznym” (1861). Podkreślał on potrzebę kształcenia zdrowia i tężyzny fizycznej młodzieży oraz zwracał uwagę na użyteczność wychowania fizycznego. Według niego, na tych zajęciach powinno się przekazywać uczniom wiedzę, która przygotowuje ich do pracy zawodowej, do życia rodzinnego, a także w społeczeństwie, jak również ułatwi zachowanie zdrowia, nauczy spędzania czasu wolnego. Uczony uważał, że wychowanie fizyczne powinno przygotowywać ludzi zdolnych do tzw. „walki o byt”, co z kolei zapewniać im miało sukces i powodzenie w dalszym życiu⁹. Angielski pedagog proponował wykorzystać naturalny pęd młodzieży do wywyższenia się. Zdaniem filozofa: sport, gry i zabawy, tak przez młodych ludzi lubiane, zawierają naturalne formy ruchu i posiadają wartości higieniczno-zdrowotne, które należy pielęgnować. Ćwiczenia gimnastyczne uważał za sztuczne i drugorzędne, mimo to proponował wprowadzić gimnastykę¹⁰ do programu nauczania. Postulował włączenie wychowania fizycznego do szkół i następująco to uzasadniał: *pierwszym warunkiem powodzenia w życiu jest być zdrowym zwierzęciem, a być narodem zdrowych zwierząt jest pierwszym warunkiem pomyślności narodowej. Nie tylko wynik wojny zależy często od siły i wytrzymałości żołnierzy, ale również we współzawodnictwie gospodarczym decyduje częściowo fizyczna wytrwałość producentów*¹¹.

Niemiecki pedagog Friedrich Wilhelm August Fröbel (1782-1852) swój system wychowania przedstawił w pracy pt. „Wychowanie człowieka, sztuka chowania, nauczania i uczenia się” (1826). Podstawą jego poglądów było przekonanie, że aktywność fizyczna i wolne zajęcia odgrywają główną rolę w wychowaniu dziecka. Według niego: *dzieci powinny w wesołej zabawie ćwiczyć wszechstronnie i kształcić wszystkie swoje uzdolnienia [...] a ogródek winien zapewnić im odpowiednie zajęcia, ćwiczyć ciała, pobudzać duszę do poznania natury i otaczającego świata*¹².

Zwolennikiem ruchu fröblowskiego był Bolesław Prus (1847-1912), który pisał: *Otwierajcie ogródki fröblowskie i zakłady gimnastyczne dla dzieci! Otwierajcie co prędzej bo czas biegnie i na naszych oczach wyrasta pokolenie charłaków. [...] Cóż dziś warta młodzież bez ćwiczeń gimnastycznych [...], to biedactwo blade, żółte, z rączynami jak patyki, z nóżkami jak kapłony, a wszystko zdenerwowane, ślamazarne, upadające, gdy silniejszy wiatr zawieje? [...] I oni to mają być ojcami przyszłych pokoleń! Ależ z takich ojców wytworzy się chyba szarańcza, nie zaś zastępy ludzi [...]. Opamiętajcie się, bliźni moi, jeśli wam życie mile i weźcie się do zakładania ogródków, tudzież instytucji gimnastycznych*¹³.

Z kolei szwedzka pisarka Ellen Karoline Sofia Key (1849-1926) w książce „Stulecie dziecka” (1900), przedstawiła wizję „szkoły jutra” jako miejsca radosnego życia dziecka. Zaproponowała szkołę w ogrodzie, bez klas, bez biurokratycznego dzielenia dzieci na grupy według wieku, z pracownikami prac ręcznych (rzemieślniczych). Szkołę estetyczną, dostępną dla wszystkich. Głównym założeniem takiej placówki miało być umożliwienie wszystkim

⁸ Cyt. za: R. Wroczyński, *Dzieje wychowania fizycznego...*, op. cit., s. 95.

⁹ Por. Wołoszyn S., *Rozwój nowoczesnych systemów...*, op. cit., s. 140-141; K. Bartnicka, I. Szybiak, *Zarys historii wychowania*, Warszawa 2001, s. 170. Zob. S. Rudziński, *Wychowanie fizyczne w poglądach Spencera*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 1997 nr 4, s. 143-145.

¹⁰ Por. R. Wieczorek, *Kultura fizyczna w Anglii*, op. cit., s. 147.

¹¹ Cyt. za: R. Wroczyński, *Dzieje wychowania fizycznego...*, op. cit., s. 168. Zob. Ł. Kurdybacha, *Dążenia do reformy szkolnictwa w Anglii*, [w]: *Historia wychowania*, t. 2, red. Ł. Kurdybacha, Warszawa 1967, s. 138-142.

¹² Cyt. za: W. Lipoński, *Historia sportu*, op. cit., s. 444.

¹³ B. Prus, *Kronika tygodnia*, „Kurier Warszawski” z 11.04.1877. Zob. W. Lipoński, *Historia sportu*, op. cit., s. 445; Cz. Galek, *Myśl pedagogiczna Bolesława Prusa na tle pozytywizmu polskiego*, Zamość 2005, s. 194-201.

uczniom rozwoju ich osobowości. Odbywać się to miało w duchu tzw. swobodnego wychowania, opartego na tworzeniu najlepszych warunków dla rozwoju naturalnego każdego dziecka. Zdaniem Key, w szkole należało skupić się na odkrywaniu indywidualnych zdolności konkretnego ucznia, zapewnić mu samodzielną pracę, a wobec jednostek przeciętnych stosować metody rozwijające ich duchowe odrębności¹⁴. Centrum edukacyjne w tak prowadzonej szkole stanowić miały: sala gimnastyczna, boisko, tereny do gier i zabaw w ogrodzie. Zabawa i gimnastyka naturalna zaś miały rozwijać siły oraz piękno ciała wszystkich wychowanków¹⁵.

Problematyka wychowania fizycznego ma odzwierciedlenie również w poglądach Stanisława Karpowicza (1864-1921). W rozprawie „Zabawy i gry jako czynnik wychowawczy” (1905), pedagog zwrócił uwagę na trzy sfery oddziaływania gier i zabaw – fizjologiczną, psychologiczną i społeczną. Ze sferą fizjologiczną związana jest kwestia planowania ćwiczeń. Należy prowadzić je tak, aby razem lub kolejno ćwiczyły wszystkie części ciała. W przeciwnym razie organizm nie będzie rozwijać się równomiernie, co może doprowadzić do hipertrofii lub atrofii. Gry są również ważnym czynnikiem rozwoju, kształcą m.in. procesy spostrzegawcze, uwagę, szybkość reakcji. Społeczna funkcja zabaw ruchowych natomiast, zdaniem pedagoga wynika, przede wszystkim, z ich zespołowego ich charakteru. Dzieci w naturalny sposób ćwiczą umiejętność współdziałania oraz osiągania wspólnych celów¹⁶.

Podsumowując, należy stwierdzić, że pozytywistyczny zwrot ku naturalizmowi i empiryzmowi w znacznym stopniu przyczynił się do ekspansywnego rozwoju kultury fizycznej. Kolejną zdobyczą tego wieku był fakt, że wychowanie fizyczne nabrało cech przedmiotu nauczanego w szkole (system amerykański, angielski, niemiecki, szwedzki)¹⁷.

Bibliografia:

1. Barankiewicz J., *Leksykon wychowania fizycznego i sportu szkolnego*, Warszawa 1998.
2. Bartnicka K., Szybiak I., *Zarys historii wychowania*, Warszawa 2001.
3. Galek Cz., *Myśl pedagogiczna Bolesława Prusa na tle pozytywizmu polskiego*, Zamość 2005.
4. Kot S., *Historia wychowania*, t. 2, *Wychowanie nowoczesne. Od połowy wieku XVIII do współczesnej doby*, Warszawa 1996.
5. Kurdybacha Ł., *Dążenia do reformy szkolnictwa w Anglii*, [w]: *Historia wychowania*, t. 2, red. Ł. Kurdybacha, Warszawa 1967, s. 537-557.
6. Lipiec J., *Sport między przeszłością XX wieku a przyszłością XXI wieku*, [w]: *Sport na przełomie tysiącleci: szanse i nadzieje*, red. Z. Dziubiński, Warszawa 2000, s. 100-111.
7. Lipoński W., *Historia sportu*, Warszawa 2012.
8. Markowa M., *Miejsce sportu w pedagogicznej koncepcji Thomasa Arnolda z Rugby*, Warszawa 1983.
9. Mizia T., *Poglądy Ellen Key na wychowanie*, [w]: *Historia wychowania*, t. 2, red. Ł. Kurdybacha, Warszawa 1967, s. 807-815.
10. Prus B., *Kronika tygodnia*, „Kurier Warszawski” z 11.04.1877.
11. Rudziński S., *Wychowanie fizyczne w poglądach Spencera*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 1997 nr 4, s. 143-145.
12. Wieczorek R., *Kultura fizyczna w Anglii*, [in:] *Dzieje kultury fizycznej (do roku 1918)*, red. Z. Grot, T. Ziółkowska, Warszawa-Poznań 1990, s. 143-160.

¹⁴ Por. K. Bartnicka, I. Szybiak, *Zarys historii wychowania*, op. cit., s. 172; S. Wołoszyn, *Oświata i wychowanie w XX wieku*, [in:] *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Warszawa 2003, s. 170.

¹⁵ Por. R. Wroczyński, *Dzieje wychowania fizycznego...*, op. cit., s. 170; T. Mizia, *Poglądy Ellen Key na wychowanie*, [w]: *Historia wychowania*, t. 2, red. Ł. Kurdybacha, Warszawa 1967, s. 812.

¹⁶ Por. R. Wroczyński, *Dzieje wychowania fizycznego...*, op. cit., s. 171-172.

¹⁷ Por. J. Barankiewicz, *Leksykon wychowania fizycznego...*, op. cit., s. 341-342, 422; J. Lipiec, *Sport między przeszłością XX wieku a przyszłością XXI wieku*, [w]: *Sport na przełomie tysiącleci: szanse i nadzieje*, red. Z. Dziubiński, Warszawa 2000, s. 101-102.

13. Wołoszyn S., *Oświata i wychowanie w XX wieku*, [in:] *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Warszawa 2003, s. 155-181.
14. Wołoszyn S., *Rozwój nowoczesnych systemów szkolnych w XIX wieku*, [in:] *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, t. 1, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Warszawa 2003, s. 133-154.
15. Wroczyński R., *Dzieje wychowania fizycznego i sportu. Od końca XVIII wieku do roku 1918*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971.
16. Wroczyński R., *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1985.
17. Żukowska Z., Żukowski R., *Fair play i olimpizm w systemie edukacji sportowej młodzieży*, [in:] *Wychowanie poprzez sport*, red. Z. Żukowska, R. Żukowski, Warszawa 2003, s. 10-19.

SPORT AND PHYSICAL EDUCATION IN NINETEENTH CENTURY EDUCATIONAL IDEAS

PIOTR MAZUR

ABSTRACT: *The positivist turn toward naturalism and empiricism has contributed significantly to the expansive development of physical culture in the nineteenth century. During this period, physical education gained the status of subject taught in school. In a sport perceived general upbringing tasks, but also utilitarian. Ball games and gymnastics develop the strength and beauty of the body. The article presents the views of the most prominent thinkers of the nineteenth century in the field of physical education.*

KEY WORDS: *physical education, sport, education*